Available online at http://jgu.garmian.edu.krd

Journal of University of Garmian

https://doi.org/10.24271/garmian.19631

ڕەگەزی کات لە بنیاتی دەقی شانۆیی (چێژلە مەرگتان وەردەگرم) دا

عطا رشيد حسين

بەشی کوردی، کۆلێجی پەروەردەی بنەڕەتی ،زانکۆی سلێمانی

Article Info

Received: July, 2019

Revised:July,2019

Accepted: August ,2019

Keywords

شانۆ ، چێژ لە مەرگتان وەردەگرم

Corresponding Author

خلاصة البحث

شانۆ بەیەکێك لەهونەرە مەزنەکانی مێژووی شارستانیەتی مرۆڤ دادەنرێ،کە هەرلە سەرەتای سەر هەڵدانیەوە،تا ئەم سەردەمە دەبینین بەدرێژایی ئەو مێژووە توانیویەتی خزمەتێکی مەزن پێشکەش بە مرۆڤایەتی بکات، ئەوەش بەهۆی ئەوەی هونەری شانۆ جگە لەنواندن بایەخ بەکۆمەڵێك ڕەگەزو بابەتی هەمەجۆرتری وەکو: (مۆسیقا، ڕووناکی ، ڕووداو، کات ، شوێن ، ئیکسیسوار، ماکیاژ، دیکۆر ،دیالۆگ،..) دەدات. لەهەمان کاتیشدا هەڵگری خەم و پەژارەو هەموو هەست و نەستەکانی مرۆڤیشە وهەرلەسەرەتاشەوە بۆ خزمەتی مرۆڤ و هوشیارکردنەوە و بەرزکردنەوەی ئاستی دنیابینی و تێگەیشتنی مرۆڤایەتی هاتۆتە کایەوە. هەربۆیە لەگەڵ گەشەکردنیشیدا توانیویەتی بچێتە نێو زۆربەی ڕەهەند و کەلێنەکانی ژیانی مرۆڤەوە و سوودیان لێ وەربگرێت وبیانکات بەکەرەسەیەکی گرنگی نێو بابەتەکەی، لەوانەش وەکو: (ئایین، بابەتە کۆمەڵایەتیەکان، سیاسەت، مێژوو، دڵداری ،نیشتمانپەروەری، گاڵتەجاڕی ،..).

بێگومان، هەموو ئەمانەش بوونەتە هۆی هاندان و ڕێنوێنی کردنی گەلێك جۆری لێکۆڵینەوە و قسەکردن لەسەر تەکنيك وناوەرۆکی شانۆ لەلایەن ڕەخنەگرانەوە. لەو چوارچێوەیەشدا و بەمەبەستی زیاتر ئاوڕدانەوە لە ڕۆڵ و گرنگی شانۆی کوردی بەپێویستمانزانی ئاوڕ لە ڕەگەزی (کات) بدەینەوە، کە ڕەگەزو کەرەسەیەکی گرنگی بنیاتی دەقی شانۆگەرییە و پەیوەستە بەتەکنیکی گێڕانەوەوە، چونکە هیچ گێڕانەوەیەك بەبێ بوونی کات ئەنجام نادرێت، ئەمەجگەلەوەی ڕەگەزی کات چەقێکی فرەتەوەر و فرەڕەهەندیشی هەیە.

لەڕاستیشدا،هەر ئەو ڕۆڵ و پێگە گرنگەی کاتە، کە سەرنجی زۆربەی ڕەخنەگرانی بەلای خۆیدا ڕاکێشاوە،کەچیتر وەکو بابەتێکی ئاسایی تەماشای کات نەکەن، بەڵکو ڕەگەزی کات خۆی لەخۆیدا خودی دەقە و ناکرێت فەرامۆش بکرێ. لەوڕووەشەوە ،ئەم توێژینەوەیەش ، وەك لەناونیشانەکەیدا هاتووە(ڕەگەزی کات لەبنیاتی دەقی شانۆیی (چێژ لە مەرگتان وەردەگرم).کە یەکێکە لەبەرهەمەکانی(حەکیم مەلا ساڵح) و لە کتێبی (هەڵەبجە لە ئامێزی مێژوودا) بەرگی (٤) بڵاوی کردۆتەوە، زیاتر ڕەگەزی (کات) مان کردۆتە بنەما و بنچینەی توێژینەوەکە و تێیدا ئەو قۆناغ و ساتە وەختە مێژووییە هەڵدەسەنگێنین و دیاری دەکەین، کە تێیدا پانتاییەکی جوگرافی گەورەی وەکو شاری (هەڵەبجە) لەساڵی 1988 بەر شاڵاوی کیمیاباران دەکەوێت و ڕووداو و تراجیدیایەکی گەورەی مرۆیی و ژینگەیی دروستدەکات، کە لەماوەی چەند ساتەوەختێکی کەمدا زیاتر لە(5) هەزار مرۆڤی کورد بەبێ جیاوازی ڕەگەزی و چینایەتی شەهید دەبن و هەزاران کەسی دیکەش لەسەر زێدی بابو باپیرانیان ئاوارە دەبن ، هۆیەکەشی لەبەرئەوەیە ئەو خەڵکە کوردبوون و تەسلیمی ویستی نەگریسی حزبی بەعسی فاشی نەبوون.

پێشەکی

شانۆ بەیەکێك لەهونەرە مەزنەکانی مێژووی شارستانیەتی مرۆڤ دادەنرێ،کە هەرلە سەرەتای سەر هەڵدانیەوە،تا ئەم سەردەمە دەبینین بەدرێژایی ئەو مێژووە توانیویەتی خزمەتێکی مەزن پێشکەش بە مرۆڤایەتی بکات، ئەوەش بەهۆی ئەوەی هونەری شانۆ جگە لەنواندن بایەخ بەکۆمەڵێك ڕەگەزو بابەتی هەمەجۆرتری وەکو: (مۆسیقا، ڕووناکی ، ڕووداو، کات ، شوێن ، ئیکسیسوار، ماکیاژ، دیکۆر ،دیالۆگ،٠٠) دەدات٠ لەهەمان کاتیشدا هەڵگری خەم و پەژارەو هەموو هەست و نەستەکانی مرۆڤیشە وهەرلەسەرەتاشەوە بۆ خزمەتی مرۆڤ و هوشیارکردنەوە و بەرزکردنەوەی ئاستی دنیابینی و تێگەیشتنی مرۆڤایەتی هاتۆتە کایەوە، هەربۆیە لەگەڵ گەشەکردنیشیدا توانیویەتی بچێتە نێو زۆربەی ڕەهەند و کەلێنەکانی ژیانی مرۆڤەوە و سوودیان لێ وەربگرێت وبیانکات بەکەرەسەیەکی گرنگی نێو بابەتەکەی، لەوانەش وەکو: (ئایین، بابەتە کۆمەڵایەتیەکان، سیاسەت، مێژوو، دڵداری ،نیشتمانپەروەری، گاڵتەجاڕی ،٠٠)٠

بێگومان، هەموو ئەمانەش بوونەتە هۆی هاندان و ڕێنوێنی کردنی گەلێك جۆری لێکۆڵینەوە و قسەکردن لەسەر تەکنیك و ناوەرۆکی شانۆ لەلایەن ڕەخنەگرانەوە٠ لەو چوارچێوەیەشدا و بەمەبەستی زیاتر ئاوڕدانەوە لە ڕۆڵ و گرنگی شانۆی کوردی بەپێویستمانزانی ئاوڕ لە ڕەگەزی (کات) بدەینەوە، کە ڕەگەزو کەرەسەیەکی گرنگی بنیاتی دەقی شانۆگەرییە و پەیوەستە بەتەکنیکی گێڕانەوەوە، چونکە هیچ گێڕانەوەیەك بەبێ بوونی کات ئەنجام نادرێت، ئەمەجگەلەوەی ڕەگەزی کات چەقێکی فرەتەوەرو فرەڕەهەندیشی هەیە٠

لەڕاستیشدا،هەرئەو ڕۆڵ و پێگە گرنگەی کاتە، کە سەرنجی زۆربەی ڕەخنەگرانی بەلای خۆیدا ڕاکێشاوە،کەچیتروەکو بابەتێکی ئاسایی تەماشای کات نەکەن، بەڵکو ڕەگەزی کات خۆی لەخۆیدا خودی دەقە و ناکرێت فەرامۆش بکرێ٠ لەوڕووەشەوە ،ئەم توێژینەوەیەش ، وەك لەناونیشانەکەیدا هاتووە(ڕەگەزی کات لەبنیاتی دەقی شانۆیی (چێژلە مەرگتان وەردەگرم)،کە یەکێکە لەبەرهەمەکانی(حەکیم مەلا ساڵح) و لە کتێبی (هەڵەبجە لە ئامێزی مێژوودا) بەرگی (٤) بڵاوی کردۆتەوە، زیاتر ڕەگەزی (کات) مان کردۆتە بنەما و بنچینەی توێژینەوەکە و تێیدا ئەو قۆناغ و ساتە وەختە مێژووییە هەڵدەسەنگێنین و دیاری دەکەین، کە تێیدا پانتاییەکی جوگرافی گەورەی وەکو شاری (هەڵەبجە) لەساڵی 1988بەر شاڵاوی کیمیاباران دەکەوێت و ڕووداو و تراجیدیایەکی گەورەی مرۆیی و ژینگەیی دروستدەکات، کە لەماوەی چەند ساتەوەختێکی کەمدا زیاترلە(5) هەزار مرۆڤی کورد بەبێ جیاوازی ڕەگەزی و چینایەتی شەهید دەبن و هەزاران کەسی دیکەش لەسەرزێدی بابو باپیرانیان ئاوارە دەبن ، هۆیەکەشی لەبەرئەوەیە ئەو خەڵکە کوردبوون و تەسلیمی ویستی نەگریسی حزبی بەعسی فاشی نەبوون٠

هۆی هەڵبژاردنی بابەتەکە:

هۆکاری هەڵبژاردنی بابەتە دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی تائێستا بەشێوەیەکی زانستی بەرچاو لێکۆڵینەوە لەسەر ڕۆڵ و گرنگی ڕەگەزی کات ، وەك پێویست لە نێو دەقی شانۆیی (چێژ لەمەرگتان وەردەگرم) نەکراوە و ئاوڕی لێ نەدراوەتەوە٠ وەهەروەها مەسەلەی ئەو ساتە وەختە پڕلەتراجیدیایەی شاری هەڵەبجەش، پێویستی بەوە هەیە چەندین لێکۆڵینەوەی زانستی لەسەربنووسرێ و بکرێتە کەرەسەی لێکۆڵینەوە، چونکە ئەو مەرگەساتە هێندە گەورەیە، تاکورد و مرۆڤایەتی بمێنێ ناکرێ لەبیربکرێ و یەکێکە لەساتەوەختە تراجیدیاکانی ژیانی نەتەوەی کورد٠

ئامانجی لێکۆڵینەوەکە:

لەڕێی ئەو لێکۆڵینەوەیەوە هەوڵمانداوە خزمەتێکی زیاتر بە ڕەوتی هونەری شانۆی کوردی بکەین لەڕووی تەکنیکەوە، بەتایبەتیش ڕەگەزی کات٠ وەهەروەها دەربڕینی سۆزی خۆشەویستی و وەفایەکیشە بۆ ئەو ڕووداو و بەسەرهاتە دڵتەزێن و ناخۆشەی، کەلە 1988/3/16 بەسەر هەڵەبجەدا هات٠

پلانی لێکۆڵینەوەکە:

بەمەبەستی زیاتر دەرخستنی ڕۆڵ و گرنگی کات لە بۆتەی لێکۆڵینەوەکەدا، سوودمان لە ڕێبازی زانستی وەسفی شیکاری پراکتیکی وەرگرتووە٠

بەشەکانی لێکۆڵینەوەکە:

ئەم لێکۆڵینەوەیە پێکهاتووە لەپێشەکییەك و دووبەش و ئەنجام،لە بەشی یەکەمدا ،ئاماژەمان داوە بەچەمک و جۆرەکانی کات لەڕووی تیۆرییەوە ودابەشمان کردووە بەسەر (٢) تەوەردا، کە بریتیین لە:-

1 - چەمک و کاریگەری کات لە بنیاتی دەقدا

2 - جۆرەکانی کات .

بەشی دووەمیش ،زیاتر ئاوڕدانەوەیە لەلایەنی پراکتیکی و بەرجەستەکردنی کات لەدەق شانۆیی (چێژلەمەرگتان وەردەگرم) دا٠

لە کۆتایی لێکۆڵینەوەکەشدا ئەو ئەنجامانەمان خستۆتەڕوو، کە لەدووتوێی لێکۆڵینەوەکەدا پێی گەیشتووین، لەگەڵ کورتەی لێکۆڵینەوەکە بەهەردوو زمانی عەرەبی و ئینگلیزی و ناوی سەرچاوە بەکارهاتووەکان.

بەشی یەکەم :

بینای کات لەڕووی تیۆرییەوە

١. چەمک و کاریگەری کات لە بنیاتی دەقدا

ئاشکرایە،کات ڕەگەزێکی گرنگی هونەری گێڕانەوەیە،((چونکە لەبنەڕەتدا وابەستەی کاتە و کاتیش لەناو چوارچێوەی ئەو سازدانەدایە، کە پلۆتی چیرۆکەکە دادەڕێژێت)) (2، 2012، 131) و بەیەکێك لەپێکهاتە گرنگەکانی دەقی شانۆیی دادەنرێت و هیچی کەمتر نییە لەڕەگەزەکانی تر.

واتەهیچ دەقێکی شانۆیی،کەخۆی لەخۆیدا چیرۆکێکە و لەکۆمەڵێك ڕووداو وبەسەرهات پێك دێت بەبێ بوونی کات بنیات نانرێت، چونکە ڕوودانی ڕووداوێك پەیوەستە بەکات و سەردەمێکی دیاریکراوە، کە ڕووداوەکانی تێدا ڕوودەدات، هەربۆیە پشت گوێ خستن و فەرامۆشکردنی کەموکوڕی لە چیرۆکەکەدا دروست دەکات و کەلێن دەخاتە نێو بنیاتی دەقەکەوە. بەواتایەکی دی گێڕانەوەی هیچ ڕووداوێك بەبێ بوونی کات نابێ، جا ئیدی ئەو کاتە لەهەردەم و ساتەوەختێکدابێت (ڕابردوو، ئێستا، داهاتوو)0 بێگومان، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت،کە((ڕیزکردنی کات بەدەوری ڕووداو و کەسایەتییەکان و شێوەی گێڕانەوەیان لە ئێستا و ڕابردوو و داهاتوودا بەگونجاوترین شێوە لەسەرەتا، تاکۆتایی چیرۆکەکە دادەنرێت و ڕێك دەخرێن)) (1، 2011، 140)

کەواتە کات، وەکو کۆڵەکەیەکی پتەوی نێو شانۆ وایە، کە بنیاتی دەقەکەی ڕاگرتبێت و هەرئەویشە پاڵ بەڕەگەزە بەشداربووەکانی تری وەکو: (شوێن ، کاراکتەر، ململانێ ، ...تد) دەنێت بەمەبەستی جووڵاندن و گەشەکردن و تەواوکردنی بنیاتی دەقەکە0. نەك هەرئەوەندە، بەڵکو ڕەگەزی کات((سەرجەم پێکهاتە و ڕەگەزە بەشداربووەکانی تری دەق پێکەوە دەبەستێتەوە و هەریەکەشیان بەپێی پێگە و ئەرك و ڕۆڵ و پەیوەستبوونیان بەکاتەوە دەخرێنەڕوو)) (13، 1990، 15)

لەڕاستیدا، بەهۆی ئەو ڕۆڵە گرنگ و بەرچاوەی ، کە ڕەگەزی کات هەیەتی چ لە ژیاندا و چ لە بنیاتی دەقدا ،دەبینین بەدرێژایی مێژوو سەرنجی زانایان و فەیلەسوفان و نووسەرانی بەلای خۆیدا ڕاکێشاوە، ئەوەش بەهۆی ئەوەی کات ((ڕووداوەکانی تێدا ڕوودەدات و هیچ گێڕانەوەیەك بە بێ کات نییە، جا ئەو کاتە لەهەردەمێکدا بێت، کە سەربەڕابردوو، یان داهاتوو بێت. بەو واتایەی، ئەگەرتەواوی چیرۆکێك لە زنجیرەیەك لە جووڵە و ڕووداو پێکهاتبێت، ئەم زنجیرەیە هەم کات بۆخۆی تەرخان دەکات ، هەم لەماوەی کاتدا ڕوودەدات)) (2، 2012، 126)

بوونی کات لە پێکهاتەی دەقدا ڕەگەزێکی گرنگە و ((بوونێکی کرۆنۆلۆجی هەیە)) (3، 2008، 57) ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت،کات وەکو سیفەتێکی هەمیشەیی خۆی لەناو دەق و لەدەرەوەی دەقدا بەردەوام لە جووڵەدایە. بەتایبەتیش لەناو دەقدا، وەکو بازنەیەك ،یان هێڵێکی ئەندازەیی گرنگ وایە،کە بەچوار دەوری ڕەگەزە بەشداربووەکانی تردا دەخولێتەوە وبەردەوام لەڕابردووەوە بۆ ئێستا و لە ئێستاشەوە بۆ داهاتوو دەچێت، بەڵام ئەوەی هەیە بەکارهێنان و سوود وەرگرتن لە ڕەگەزی کات و ڕەنگدانەوەی لەبنیاتی دەقدا و ((هەستکردن بەکات ،کارێکی ڕێژەیی و ساتەوەختی و خودییە،لەکاتێکەوە بۆ کاتێکی تر و لەنووسەرێکەوە بۆ نووسەرێکی تر جیاوازە و دەگۆڕێت)) (14، 2006، 238)

هەربۆیە هەموو نووسەرێك ((بەپێی بۆچوون و بیرو هەستی خۆی مامەڵە لەگەڵ کاتدا دەکات و لای زۆریان گرنگترین جۆری کات ، کاتی ئێستایە، کەبوونی تێدا بەرجەستە دەکرێت، چونکە مرۆڤ لە ئاگاییدایە. واتە کاتی ئێستا کاتی چەقە، ئەگەر ئێستا نەبێت ناتوانین ڕابردوو بەیادمان بهێنینەوە، چونکە کاتی ڕابردوو کاتێکی بەسەرچووە لەزەینی هەرتاکێکدا وبەهۆی ئێستاوە دەهێنرێتەوە یاد، ئەویش بەڕێگای وەبیر هێنانەوە)) (3، 2008، 57-58)

وەک دەبینین، هەموو ئەمانە وایانکرد، کە درامانووسان بەبایەخەوە تەماشای ڕەگەزی کات بکەن و کاری لەسەربکەن و هەوڵبدەن بەشێوازێکی سەردەمیانە لە بنیاتی دەقدا بەکاری بهێنن و بەهۆیەوە بتوانن کاتی ڕابردوو بهێننەوە ناو باس و بابەتەکانیان و لەوێشەوە خزمەتی کاتی ئێستا و داهاتووی پێ بکەن، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا و بەتایبەتی تریش دەبینین((توخمی کات لەدرامادا ئەوە لەنووسەر دەخوازێ، کەچارەسەری ڕابردوو، داهاتوو بەڕێگای تایبەتی بکات و والەو کاتانە بکات، کە هەموویان بێنەوە سەر کاتی ئێستا، ئەمەش بەبەرجەستەکردنی لەڕەوشتی کەسایەتییەکان لەکاتی نمایشەکەدا)) (10، 2013، 163) ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت،کە ((پابەندبوون بەکاتەوە لەمیانی نمایشدا، بە واتای بەستنەوەی هونەری ئاخاوتن دێت بەجووڵە لەکاتی گونجاودا))(14، 2006، 238)

مامەڵەکردن لەگەڵ کاتدا کارێکی گرانە و هەروا ئاسان نییە، بۆیە دەبێت درامانووس بەوریاییەوە مامەڵەی لەگەڵدا بکات و بزانێت چۆن و بە چ شێوازێك بەکاری دەهێنێت؟ ئەوەش بەو مەبەستەی تابتوانێ ئەو پەیام و داخوازییەی ، کە هەیەتی بەشێوەیەکی گونجاو و سەردەمیانە لە قاڵبێکی هونەریدا دایبڕێژێت و بیگەیەنێ.

بۆ ئەو مەبەستەش دەبێت درامانووس بەدوای گرنگترین و هەستیارترین خاڵدا بگەڕێت بۆ دەسپێك و هەوڵبدات بە شێوەیەکی ((ڕێژەیی ئەندازەیی مامەڵە لەگەڵ کاتەکانی ڕابردوو ، ئێستا، داهاتوو دا بکات و بزانێت چ خاڵێك دەکاتە خاڵی دەستپێك، دەبێ لەو خاڵەوە دەست پێ بکات)) (3، 2008، 62) هەربۆیە ((یەکێك لەفاکتەرە هەرە ڕیشەیی و بنەڕەتییەکانی سەرکەوتنی شانۆگەری ئەوەیە،کە بتوانێت هاوتەریب بێت لەگەڵ زەمەندا)) (10، 2013، 164)

وەك دەردەکەوێت، هونەری شانۆ پەیوەندییەکی تۆکمە و بەهێزی لەگەڵ کاتدا هەیە و بەدەرلە کات ،شانۆ واتایەکی ئەوتۆی نابێت و بەهیچ شێوەیەك ناکرێ فەرامۆش بکرێ و شانۆ لە کات دابپڕدرێ، چونکە شانۆ لەگەڵ ئەوەی بابەتێکی زیندووی شارستانییە،نزیکترین ڕەگەزی ئەدەبییە لە واقیع و واقیعیش بێ کات نابێت و هەموو کاتێکیش خەسڵەت و تایبەتمەندی خۆی هەیە.

کەواتە، ڕەگەزی کات وەك چەمك ((ئەو کاتە ڕێژەییەیە، کەچۆنیەتی ڕووداوەکان و جووڵانەوەی کەسێتییەکان لەئێستاو ڕابردوو و ئاییندەدا بەگوێرەی شێوازی ڕێکخستنی تێکستەکە دیاری دەکات)) (11، 2004، 54) واتە درامانووس ئازادە لەوەی چۆن دەتوانێت سوود لەڕەگەزی کات وەربگرێت و چۆن بەکاری بهێنێت؟ لەڕاستیدا، ئەوەش دەکەوێتە سەر بینا و شێوازی چۆنیەتی ڕەوتی ڕووداو و بەسەرهاتەکانی نێو دەقەکە،هەربۆیە بەمەبەستی سوود وەرگرتن لە ڕەگەزی کات ((مەرج نییە درامانووس لە بنیاتی دەقەکەیدا پەیڕەوی ئەو سیستەمی ڕیزبەندییەی نێو سروشت و واقیع بکات، بەڵکو پاش و پێشخستن و یاری کردن بەو بەشانە و تێك هەڵکێشانیان بەپێی شێوازو تایبەتمەندی نووسەرو دەقەکەی بەرجەستە دەبێ و دەگۆڕێ)) (17، 2004، 154) ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ، کەپاش و پێشخستن و یاری کردن بەکات لەلایەن درامانووسەوە نیشانەی ئەوەیە، کاتی دەق جیاوازە لەو کاتە سروشتییەی، کەلەواقیعدا هەیە و نەگۆڕە و دوورە لەتواناو دەسەڵاتی مرۆڤەوە.

لەلایەکی تریشەوە ئەوەمان بۆ دەردەکەوێ ، کە ئەو یاری پێکردنە بەکات لەناو دەقدا خۆی لە خۆیدا ((کارێکی ئیستاتیکییە و کارلەماهیەتی ڕووداوەکان ناکات)) (15، 1979، 85) هەربۆیە((هەندێجار بەهۆی بەردەوامی گۆڕانی ڕەوتی ڕووداوەکان و هەڵوێستی کەسەکان دەشێت ئەم ڕووداوانە ڕووبدات، یان ڕوونەدات. واتە ئەو ئەنجامانەی چاوەڕوانکراو ئاساییە بێتەدی، یان نەیەتەدی و گێڕانەوەی ئاییندە لە ئێستاوە بۆ داهاتوو پەلکێش بکرێت لە ڕێگای تێپەڕاندنی ئەو خاڵەی،کە گێڕانەوەکە پێی گەیشتووە بۆ کاتی ئاییندە))(1، 2011، 141) بەوەش وەك دەبینین ((کاتی گێڕانەوەکە بەشێوەیەکی دروست بەرەو پێش دەچێت و دەبێتەهۆکارێك بۆ بەئەنجام گەیاندن و هێنانەدی ڕووداوە چاوەڕوانکراوەکان))(15، 1979، 69)

لێرەدا ئەوەمان بۆ دەردەکەوێ، کە هەردوو ڕەگەزی کات و ڕووداو وەکو دوانەیەکی تێك ئاڵاو وان و بەبێ یەکتری نابن و تەواوکەری یەکترن. بەواتایەکی دیکە دەکرێ بڵێین، کات ئەو ساتە وەختەیە، کە ڕووداوەکانی تێدا ڕوودەدات و ڕوودانی هەر ڕووداوێکیش پەیوەستە بەو کاتەی تێیدا ڕوویداوە.

٢. جۆرەکانی کات .

هەرلەو چوارچێوەیەدا و سەبارەت بەڕۆڵ و گرنگی پێگەی کات لە بنیاتی دەقدا دەبینین ڕەخنەگران و شارەزایان لەڕووی تەکنیکی پرۆسەی گێڕانەوەدا (2) جۆرە کاتی جیاوازیان دەستنیشان کردووە ، کە بریتیین لە: (کاتی حیکایەت) و (کاتی گێڕانەوە)

بێگومان،هەریەکەشیان تایبەتمەندی خۆیان هەیە. بۆنموونە،کاتی حیکایەت((ئەو کاتەیە،کەتیایدا ڕووداوە کان بەشێوەیەکی یەك بەدوای یەکدا ڕوودەدەن)) (5، 2009، 83) و ((ڕووداوەکان لەناو دەقەکەدا پێشکەش دەکرێن)) (1، 2011، 142) ،بەڵام هەرچی کاتی گێڕانەوەیە((بریتییە لەو کاتەی،کە تیایدا گێڕەرەوە ڕووداوەکان ڕێکدەخات ودەیان گێڕێتەوە)) (5، 2009، 83-84) واتە((ئەو کاتەی، کە پێویستە بۆ خوێندنەوە و کاتی خستنە ڕووی چیرۆکەکە)) (1، 2011، 142)،کە کاتی ڕوودانی ڕووداوەکان و کاتی گێڕانەوەیان لەخۆ دەگرێت. شایانی ئاماژە پێکردنە، کە هەمیشە کاتی حیکایەت دەکەوێتە پێش کاتی گێڕانەوە، چونکە تاکاتی حیکایەت نەبێت ، ئەوا بەدڵنیاییەوە کاتی گێڕانەوەش دروست نابێ.

هەرلەدووتوێی ڕۆڵ و گرنگی کات لەنێو بنیاتی دەقی شانۆییدا ، هەندێك لەڕەخنەگران و پسپۆڕانی بواری شانۆ ئاماژەیان بەهەندێك جۆری کات کردووە ، کە بریتیین لە:-

((١٠کاتی دەق : بریتییە لەوکاتەی نووسەر دەقەکەی تێدا نووسیوە و ڕووداوەکانی تۆمارکردووە٠

٢٠کاتی ڕوودانی ڕووداوەکان : ئەو کاتەیە ڕووداوەکانی ناو ئەو دەقە، کە نووسەر باسی دەکات، چەند دەخایەنێ؟ پێویستە نووسەر بەوریاییەوە ئاماژەیان بۆ بکات (سەعاتێك ، ڕۆژێك، مانگێك ، ساڵێك، سەدەیەك،٠٠٠تد)

٣٠ کاتی فیزیکی : واتەکاتی حەقیقی و ڕاستەقینە، یان ئەو مێژوو و کات و سەردەمەیە، کە ڕووداوەکان باسی لێوەدەکەن٠ ئەویش دەبێ نووسەر ئاگاداریان بێ و تێکەڵ و پێکەڵیان نەکات)) (10، 2013، 163)

بەدیوێکی تردا دەکرێ بڵێین، کاتی فیزیکی ((ئەو ساتەیە، کە نووسەر یەك لەدوای یەك ڕووداوەکانی تێدا ڕێك دەخات و سەرەتا و ناوەڕاست و کۆتایی دەستنیشان دەکات)) (17، 2004، 153)٠ واتە نووسەر، وەك دیاردەیەکی فیزیاوی لە دیوی دەرەوە مامەڵەی لەگەڵدا دەکات و وەك هێڵێکی ڕاست بەپێی زنجیرە بەدوای یەکدا ڕزی کردووە و((لە دەرەوەی هەستی کەسایەتییەکەدایە و بەهۆی پێکهاتەی بابەتییەوە دەستنیشان دەکرێ)) (9، 2005، 293)

٤٠ کاتی نمایش : ((کاتی بینەرە، لەبەرئەوەی بەشێکە لەئامادەبوونەکەی و دەکرێ ناویشی لێ بنرێی کاتی ئاهەنگ گێڕان ٠٠ هەروەها ئەم جۆرە کاتە، کاتێکی بابەتی و هەستیاری واقیعییە و بەکاتژمێر دەپێورێ)) (14، 2006، 239)، چونکە ماوەی نمایشی شانۆگەرییەکە هەر چەند کاتژمێرێك دەخایەنێ ، یان دەکرێ بڵێن : ((کاتی نمایش، ئەو کاتە دەگرێتەوە،کەبینەر بەرانبەر نمایشی شانۆیەکە دادەنیشێ ،کە ماوەیەکی کەم و دیاریکراوە، ڕووداوەکان تێیدا ڕوودەدەن)) (10، 2013، 164 - 165)

هەروەها هەمان ئەو جۆرە کاتە هەندێکجار لەلایەن هەندێك ڕەخنەگرەوە بەکاتی دەروونی، یان کاتی خودی، یان کاتی ناوەکی ناوزەدی دەکات، چونکە دەچێتە ژێرباری سیستەمەکانی چیرۆك، یان دەقی گێڕانەوەیی و ((بەپێی دەروونی کارەکتەرەکە کورت ،یان درێژ دەبێتەوە٠ لەهەمان کاتیشدا یارمەتی خوێنەر (بینەر) دەدات،کە بەناو عەقڵی کارەکتەرەکاندا ڕۆ بچێتە خوارەوە٠ هەروەها یارمەتی خودی نووسەریش دەدات، کە سۆز و هەڵچوون و هەڵوێستی کارەکتەرەکان وەکو چۆن لە ژیانی ڕۆژانەیاندا ڕوو دەدات، هەربەوشێوەیە پیشان بدات وەکو کۆمەڵێك ڕووداوی جیاجیا و پەرش و بڵاو)) (5، 2009، 90)

کەواتە، بەهۆی گرنگی ئەو جۆرە کاتەوە وایکردووە، کە بگوترێت : ((کاتی دەروونی لەهونەردا لەهەموو جۆرەکانی تری کات گرنگترە)) (18، 1987، 66)

لەکۆتاییدا دەکرێ بڵێین،شارەزایان و نووسەران لەسەر ئەوە هاوڕان،کەکات بوونی هەیە و خاوەن بوونێکی واقیعیشە و بەشێوەیەك لەشێوەکان دەتوانین هەستی پێ بکەین و بەئاگابین لێی و بیناسینەوە وژیانی مرۆڤ و زیندەوەران پەیوەستە پێوەیی و خاوەن سیفەتێکی ئەوتۆیە، کە بەردەوام لەجووڵەدایە و هەر بەرەو پێشەوە دەڕوات و ناگەڕێتەوە دواوە و دووبارە نابێتەوە، بەڵام کات لە بنیاتی دەقدا بەو شێوەیە نییە و شایانی تێکشکاندن و دەستکاری کردن و پاش و پێش پێ کردنە،چونکە لەبواری دەقدا ((هەموو شتێك زیاتر ملکەچی خەیاڵە، بۆیە هەموو ڕەگەزە ئەدەبییەکان توانیویانە بەباشترین شێوە خۆیان لەگەڵ کات و گۆڕانەکانی کات بگونجێنن و هەمیشە کات ،وەکو توخمێکی سەرەکی تەماشابکەن)) (7، 2009، 111)

واتە نووسەران بەهۆی کارکردنیان لەنێو زنجیرەی کات و بەکارهێنانی شێوەی جیاوازی خۆی بتوانن لێزانانە بیخەنە خزمەتی پرۆسە ئەدەبی و هونەرییەکەوە وبۆ فۆرمێك ئاراستەی بکەن و بەهۆیشیەوە ((جگەلە بەها هونەرییەکەی چێژێکی زۆرتریش بە خوێنەر (بینەر) دەبەخشێت و هانیدەدات لەناو گەمەیەکی کاتسازی ڕووداودا کەسێتیگەلێکی جودا دەست نیشان بدات بەو واتایەی ئەم گەمەیە لەشێوەی نوێ و ناباو و تێکشکانی کاتدا خۆی بەرجەستە دەکات))(2،2012، 131)

بەواتایەکی تر ڕەگەزی کات لەنێو بنیاتی دەقدا ئەرکێکی پێ دەسپێردرێ ، ئەویش ئەوەیە، کە ((بەر لەهەموو شتەکان دەستنیشان کردنی زەمەنی ڕووداو و کردارەکانە بۆ وەرگر، دواتر بەکارخستنی سەرجەم پێکهاتەکانە لەنێو پرۆسەی زیندووکردنەوەدا، ئەمەش ئەو کاتە ڕوو دەدات، کە دەق دەچێتە پرۆسەی نمایشەوە)) (17، 2004، 155) هەروەها هەرلە دووتوێی ڕەگەزی کاتدا، شوناس و زەمەنی ڕووداو و کارەکتەرو شوێن و ڕەگەزەکانی تریش بەدیار دەکەون٠

بەشی دووەم :

بینای کات لە دەقی شانۆیی (چێژلەمەرگتان وەردەگرم) دا لەڕووی پراکتیکەوە

شایانی باسە، ئەوڕووداوە پڕلەکارەسات و تراجیدیایەی، کە لە دووتوێی دەقە شانۆییەکەدا بەرچاودەکەوێ و ڕەنگی داوەتەوە، گەورەترین پانتایی داگیرکردووە٠ لەڕاستیدا،

هەرئەمەشە وایکردووە، کە درامانووس بەوردی کاری لەسەر بکات و گرنگی پێ بدات، کە تێیدا شاری هەڵەبجە و دانیشتوانەکەی لەلایەن ڕژێمی بەعسی داگیرکەرەوە بەر شاڵاوی کیمیاباران دەکەون و سەرجەم ڕووداو و بەسەرهاتەکان هەرلەسەرەتاوە،تاکۆتایی دەقە شانۆییەکە دەبینین لەکاتی ئێستای دەقەکەدا ڕوو دەدەن و دەقەکەش لەڕووی ناوەرۆکەوە بەدەقێکی ئایدیۆلۆجی دادەنرێ، کە باس لە ئازارو ژانی گەلی کورد لە شاری هەڵەبجەدا دەکات و وێنای ئەو ساتە وەختە ناخۆشانە دەکات، کە لە ڕۆژی 1988/3/16 هەڵەبجەییەکان بەناهەق و لەبەر کوردبوونیان ڕووبەڕووی بوونەوە.

هەربۆیە لەڕووی کاتەوە دەکرێ بڵێین، کاتی دەستپێکی ڕووداوی سەرەکی نێو دەقەکە لە دەمەو نیوەڕۆیەکی کۆتاییەکانی وەرزی زستان بوو. بەوەش درامانووس توانیویەتی هونەرمەندانە و بەشێوەیەکی واقیعیانە لەڕووی کاتی گێڕانەوەوە پەنابباتەبەر بەکارهێنانی تەکنیکی گێڕانەوە لەناو گێڕانەوەدا،کەتێیدا گێڕانەوەکان تێکەڵ دەبن و لەڕێی ئەنجامدانی کاتی گێڕانەوەکەشەوە سیفەتی هاوکاتی وەردەگرن.واتە هەندێکجار بەهۆی ڕەوتی ڕووداوەکانەوە کاتەکانی ئێستا و ڕابردوو پێکەوە باس دەکرێن. ئەمەش وایکردووە ئەو شێوازە هونەرییە مامەڵەکردنە لەگەڵ ڕووداوەکاندا کاریگەری لەسەر خوێنەر (بینەر) دروست بکات .

هەربۆیە کاتی گێڕانەوەی ڕووداوەکانی ئەم دەقە شانۆییە خۆی لەخۆیدا گەشتێکە لە تراجیدیای ئێستاوە بۆ تراجیدیای ڕابردوو، لە هەموو تراجیدیاکانیشدا سووکایەتیکردنە بە مرۆڤی کورد.ئەمەش وایکردووە، کە((توخمی کات لە دراماکەدا ئەوە لە نووسەری شانۆ بخوازێ، کە چارەسەری ڕابردوو، داهاتوو بەڕێگای تایبەت وا لەو کاتانە بکات، کە هەموویان بێنەوە سەرکاتی ئێستا، ئەمەش بەبەرجەستەکردنی لەڕەوشتی کەسایەتییەکان لە کاتی نمایشەکەدا)) (10، 2013، 163)

هەربۆیە بەمەبەستی زیاتر تیشك خستنەسەر ڕەوتی کات لەو دەقە شانۆییەدا لەڕووی جۆرەکانی کاتەوە هەرسێ جۆری کاتی (ڕابردوو ، ئێستا ، داهاتوو) بەرچاودەکەون. واتە لەدووتوێی ڕەنگدانەوەی کاتەوە بەوردبوونەوە و هەڵدانەوەی ساتە وەختەکانی ئەو قۆناغە مێژووییە سێ کاتی جۆراوجۆر دەبینین ، کە بریتیین لە:

١. کاتی پێش کیمیایی بارانکردنی هەڵەبجە (ڕابردوو).

٢.کاتی کیمیایی بارانکردنی هەڵەبجە (ئێستا).

٣. کاتی دوای کیمیایی بارانکردنی هەڵەبجە (ئایندە).

ئیدی لە چوارچێوەی گێڕانەوەی کاتی ڕووداو و بەسەرهاتەکاندا لە دووتوێی ئەو کاتە جیاوازانەدا،گێڕەرەوە وردە وردە دێتەسەر ئاماژەدان بە ساتە وەختەکان و وێنای ڕووداوەکانمان بۆ دەکێشێت.

١.کاتی پێش کیمیایی بارانکردنی هەڵەبجە (ڕابردوو)

گەر لاپەڕەکانی مێژووی دەسەڵاتە یەک لەدوای یەکەکان لە عێراقدا هەڵبدەینەوە، دەبینین بەدرێژایی ئەو مێژووە ئەو دەسەڵاتانە بەجۆرەها بیانووی جۆراو جۆر دژایەتی گەلی کوردیان کردووە و هیچ کاتێک ئامادە نەبوون دانی خێر بە گەلی کورد و مافە سەرەتاییەکانیدا بنێن ، کە لەسەرزێدی باب و باپیری خۆی ژیاوە. بەتایبەتیش ڕژێمی بەعسی داگیرکەر،کە هەمیشە لەبەرانبەر گەلی کورد و وێرانکردنی خاکەکەیدا لە بۆسەدا بووە و بەدوای بیانوودا گەڕاوە و کوردیان بەهاوڵاتی پلە دوو و میوان زانیوە . نموونەی ئەمەش کیمیایی بارانکردنی شاری (هەڵەبجە) یە لە ساڵی ١٩٨٨ ی سەدەی ڕابردوودا.

ئیدی وەک لە دەقە شانۆییەکەدا هاتووە،گێڕەرەوە بەم شێوەیە بە خستنەڕووی گرتەیەکی (صدام) دەست پێدەکات،کە لەژوورەکەیدایەو چاوەڕوانی چاوپێکەوتنێکی ڕۆژنامە وانییە. واتە دیمەنی سەرەتای دەقەکە گوزارشت لەکاتی ڕابردوو دەکات((سەدام بەرامبەر تەلەفزیۆنێکی شاشە گەورە دانیشتووە،هەڵدەسێ سەیری تابلۆکان دەکات و خۆشی بەسیمایەوە دەردەکەوێ،دەست دەکات بەویسکی خواردنەوە، تەلەفزیۆنەکە دادەگیرسێنێت، بێزەر دەڵێت:- بینەرانی خۆشەویست ...ئێستەش ڕۆژنامەنووسێك وتووێژێك لەگەڵ سەرکردەی مەزن و لێوەشاوەی وڵاتەکەمان جەنابی (سەدام حسێن)– خوابیپارێزێت- سازدەکات)) (6، 2014، 19)

وەك دەبینین، بەوشێوەیە گێڕەرەوە لەچوارچێوەی گێڕانەوەی ڕووداو و بەسەرهاتەکاندا و خستنەڕووی ڕۆڵ و گرنگی ڕەگەزی کات دا، هەندێکجار ڕەوتی ڕووداوەکان بەپێی ئاڕاستەی کاتەکە بەشێوەیەکی کرۆنۆلۆجی، ((واتە گێڕانەوەی یەك لەدوای یەکی ڕووداوەکان بەشێوەیەکی زنجیرەیی تەقلیدی)) (11، 2004، 85) دەگێڕدرێتەوە و هاوتەریبە لەگەڵ ئاڕاستەی کاتەکە بەشێوەیەکی ئاسۆیی لە ڕابردووەوە بۆ ئێستا و لە ئێستاوە بۆ داهاتوو.

وەک ئاشکرایە، سەردەمی قۆناغی کیمیابارانکردنی شاری هەڵەبجە دەگەڕێتەوە بۆ ماوەی جەنگی (8) ساڵەی نێوان عێراق و ئێران،کە مخابن ساتە وەختی ئەو ڕووداوە سامناك و

تراجیدیە لە کۆتاییەکانی ئەو جەنگە نەگریسەدا بوو،کە(سەدام) ی تاوانبار سەرکردایەتی دەکرد و نیازی شەڕانگێزی بەشێوەیەك بوو، کە هەردەم حەزی بەئاشتی نەدەکرد و بەردەوام بەدوای گێچەڵ و پشێویدا دەگەڕا، هەروەکو درامانووس لە دووتوێی دەقەکەیدا ئاماژەی پێ دەدا((سەدام : تاسەرکەوتن بەدەست دێنین گرەو لە ئێران دەبەینەوە، چونکە ئەم حیزبەی ئێمە حیزبی بەعس لەسەربنەمای شەڕو شەڕو شەڕ دروست بووە، بڕوامان بەئاشتی و ماشتی و شتی واقۆڕ نییە، شەڕی ئێرانیش نەمێنێ ئەوا شوێنی تر هەیە ئاگری شەڕی خۆمانی تیا هەڵگیرسێنین)) (6، 2014، 19)

پاشان گێڕەرەوە هەر لە ژوورەکەی (سەدام) هوە، کە تێیدا دانیشتووە و تەماشای سەرجەم کەناڵە تەلەفزیۆنییەکانی عێراق دەکات لەپێش کیمیابارانکردنی شاری هەڵەبجە، بەڵام بۆ نەگبەتی (سەدام) و داروودەستەکەی لەهەر هەموو کەناڵە جیاوازەکانەوە وێنەی ژیانی ئاسایی خەڵکی هەڵەبجە پیشان دەدات، کە بەشێوەیەك لەشێوەکان سەرقاڵی خۆشی دەربڕینی خۆیانن. بۆنموونە لە کەناڵێکەوە دیمەنی قوتابیانی هەڵەبجە پیشان دەدات، کە لە چ کەیف و خۆشییەکدان و سەرقاڵی یاری و بەزم و سەفای خۆیانن ((سەدام تەلەفزیۆنەکە دادەگیرسێنێ، منداڵانی قوتابخانەی سەرەتایی هەڵەبجەی تێکەڵ دەبینێ، کە گۆرانی بەلەنجە گیان بەلەنجە دەڵێن)) (6، 2014، 31)، بەڵام (سەدام) و دەستەوتاقمەکەی چونکە لەبەرانبەر خەڵکی هەڵەبجە داخ لەدڵن بەهیچ شێوەیەك چاویان بەرایی نادات، کە خەڵکی هەڵەبجە لەو خۆشی و شادیەدا بن و خۆشیان لە نێو ئاکامی جەنگێکی دۆڕاودا بن لەبەرانبەر بە وڵاتی ئێران.

بۆیەهەموو ئەمانەش وادەکەن، کە زیاتر ڕق ئەستوورتر بێ و لەهەل و بیانوویەك بگەڕێ ، تا داخی شکستی چەند ساڵەیان بەو خەڵکە هەژارەی هەڵەبجە بڕێژێ ، هەروەکو دەڵێت:- ((دەوەرە کەڵڵەی مەبە بەدەست میللەتی ئاوا بێ مێشکەوە چاو چاو چەندە بەزەوقن، بەڕاستی ئەمانە بەشەرنین و هەرگیزاو هەرگیز فێری ژیانی ڕاستەقینە نابن، ئەمە دایك و باوکە سەگەکانیان وایان ڕادێنن، بۆیە هەربۆ ئەوە باشن لەناو ببرێن)) (6، 2014، 31)

هەروەها لە کەناڵێکی تردا (سەدام) وێنەیەکی تری شاری هەڵەبجە و هەڵەبجەییەکان دەبینێ،کە بێ کێشەو گرفتن و لەخۆشیدان، ئەمەش وا لە (سەدام) دەکات زیاتر ئیرەییان پێ بەرێت ((کەناڵی دووەم سەیرانێك پیشان دەدات لەناو باخی گشتی هەڵەبجەدا، جاوەرە سەیری ئەم بەزمەکە و مەمرە .. تەماشا تەماشا ئەو خەڵکە نەفامە خۆیان بەچییەوە سەرگەرم دەکەن؟ باشە بڵێ سەگبابینە چ خۆشییەك لەو پێکەنین و بەزمە قۆڕە دەبینن؟ پێ بکەنن دەی ئەوەندەتان نەماوە. ئەها ئەها سوێندم بەحیزبی بەعس و هەموو عەرەب دەبێ ئەو سەیرانەتان لێ بکەین بە جەهەنەم)) (6، 2014، 31)

مخابن، هەموو ئەو ڕووداوانە و گەلێك ڕووداو و بەسەرهاتی دیکە، کە لە ڕابردوودا ڕوویانداوە، ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت، کە کاتی ڕابردوو خاوەن پێگەیەکی تایبەتییە و بەشێکی دانەبڕاوە لەگێڕانەوەی ڕەوتی ڕووداوەکان دا پێش ڕوودانی کارەساتی تراجیدیای کیمیابارانکردنەکەیە.

هەر لەو چوارچێوەیەدا،ئەوەتا گێڕەرەوە لەمیانی کاتی ڕابردوودا وێنەیەکی تری ڕووداوێکی ترمان پیشان دەدات، کە تێیدا هێزی پێشمەرگەی کوردستان لەگەڵ هێزەکانی (سەدام) لەشاری هەڵەبجەدا لەڕووبەڕووبوونەوەدان و سەردەکەون بەسەریاندا و شاری هەڵەبجە دەخەنە ژێر دەستی خۆیانەوە و ڕزگاری دەکەن ((بەڕێزان ... ئەی خەڵکی بەشەرەفی شاری هەڵەبجەی تێکۆشەر، سڵاوی ئازادیتان لێ بێت، هەرشاد و بەختەوەر بن بەرەو ڕزگارکردنی کوردستان لەژێر ستەمی ڕەگەزپەرستدا، ئێوەی شۆڕشگێڕ بەبەشداربکردنتان لەگەڵ ئێمەدا توانیمان شارەکەمان لەژێر چەپۆکی فاشیستەکان ئازاد بکەین)) (6، 2014، 21)، بەڵام (سەدام) ی دیکتاتۆر و خۆشەویست و کۆیلە بۆ کورسی حوکم بەوە ڕازی نابێت، چونکە (سەدام) بەشێوەیەك بۆتە کۆیلەی کورسی حوکم نایەوێت دەستبەرداری ببێت و خەڵکی بە ئازادانە مومارەسەی ژیان بکەن. هەربۆیە دەسەڵاتی ناڕەوا و پاوانخوازی هێندەی تر ((ئەم مرۆڤە بۆگەن دەکات و هەستی ناڕەوایانەی دەسەڵاتخوازی ناخی دەتەنێ)) (8، 2006، 44)

هەموو ئەمانەش وادەکەن، کە (سەدام) لەبەرانبەر هەموو ئەو شکستانەی ڕووبەڕووی بۆتەوە لە ڕابردوودا زیاتر ڕقی لە کورد و هەڵەبجەییەکان بێتەوە و بەدوای فرسەتێکدا بگەڕێت، تا بەئارەزووی نەگریسی خۆی داخی دڵی خۆی بەسەر ئەو شارەدا بڕێژێت، بۆیە دەست دەکات بەدانانی پلانێکی ترسناك و دژوار، کە بەهۆیەوە و لە ئاییندەیەکی نزیکدا تۆڵە لەو شارە و دانیشتوانەکەی بکاتەوە و هەرچی ڕق و کینەیەتی بەسەریاندا بیبارێنێت. واتە ئەو نیمچە ڕزگاربوونە کاتییەی شاری هەڵەبجە وا لە (سەدام) و دارو دەستەکەی دەکات، کە تراجیدیایەك بەسەر خەڵکی هەڵەبجە و ئەوشارەدا بخوڵقێنێ، تا ژیان بەردەوام بێت لەبیریان نەچێتەوە، لەهەمان کاتیشدا کات و شوێن و مرۆڤایەتیش ئەتك بکات.

ئیدی هەموو ئەمانە لەکارو کارنامەی (سەدام) دا، کە لەژوورەکەی خۆیدایە و ئۆقرەی لەبەربڕاوە، دەبێتە شتێکی باوەڕپێنەکراو و چاوەڕواننەکراو و هەڕەشەی جددی، هەر بۆیە ((سەدام لەبینینی یەکەم دیمەنەوە کەڵلەیی دەبێت، دەست دەدا بەدەست دا و دێت و دەچێ، هەڕەشە دەکا و جنێو لەسەر جنێو دەدات. لەکۆتایی دوا دیمەندا بەوپەڕی توڕەبوونەوە بەبۆکس بەردەبێتە دیوارو مێزو کورسیەکەو دەکەوێ و پەنا دەباتە بەربوتڵە ویسکییەکە، تەواو دەشێوێ، پاشان بەدەم لارە لارەوە دەنەڕێنێ: سوێندم بە عروبە، بە عروبە، بەعروبە... ئەی هەڵەبجەی بێ فەڕدەبێ خاکت بەتورکە ببێژم ... ئەی ئاژاوەچییەکان، دەبێ کارێکتان پێ بکەم با بەدەواری شڕی نەکردبێت، ئێوە هەرمایەی سەریەشە بوون بۆ ئێمە ... جا بزانن چۆن لەناو خوێندا دەتان گەوزێنم)) (6، 2014، 21)

هەرلەچوارچێوەی کاتی ڕابردوو و پێش کیمیاباران کردنی هەڵەبجەدا،دەبینین (سەدام) دوای ئەوەی بەڕزگار کردنی هەڵەبجە لەلایەن پێشمەرگەوە، کە لەگەرمەی جەنگی عێراق – ئێران دایە، تەواو توڕە دەبێ و هەڕەشە لە خەڵکی هەڵەبجە دەکات وجارێکی تر لەڕێی هەڵدانەوەی لاپەڕەکانی مێژووی خەڵکی ئەو شارە لەبەرانبەر دەسەڵاتەکەیدا،دەگەڕێتەوە بۆ قۆناغێکی تری ڕابردوو، کە چۆن خەڵکی هەڵەبجە دژی ڕژێمەکەی بوون و بەردەوام دەنگی ناڕەزایەتییان لەبەرانبەریدا بەرزکردۆتەوە .

بۆنموونە ئەوەتا گێڕەرەوە ئەو گرتە وێنەییەمان پیشان دەدات، کە خەڵکی هەڵەبجە خۆپیشاندان دەکەن و هیچ کاتێك بەو ڕژێمە سەرکوتکەرە ڕازی نەبوون و (سەدام) یش بەو دیمەنانە هێندەی تر ڕق ئەستوورتر دەبێت، چونکە بەشێوەیەك کاریگەری خراپی لەسەر دەروونی دروستکردووە بەهیچ شێوەیەك ناتوانێت لەبیری بەرێتەوە و دەست بەرداری ببێت. ((سەدام ،لارەلار دەکەوێتە قسە لەگەڵ خۆیدا لەپڕ ڕادەچڵەکێ و ئەم دروشمانە لە گوێیدا دەزرنگێتەوە :

یەکەم : حزبی بەعس گڵاوە سەدام حسەین پێڵاوە

دووەم : بڕوخێ بەعسی فاشی بۆخۆیی و جەیش و جاشی

سێیەم : چیتان دەوێ قوتابیان سەربەخۆیی کوردستان

چوارەم : کوردین ئازادیمان دەوێ بەعس پیسە نامانەوێ)) (6، 2014، 24)

بەهەرحاڵ، وەك دەبینین ڕەوتی کات لە دووتوێی ڕووداوەکاندا بەرز و نزم دەکات و لەهەڵکشان و داکشاندایە و هەندێکجار بەهۆی ڕەوتی ڕووداوەکانەوە دەگەڕێتەوە بۆ ڕابردوو. وەهەندێکجاریش بەپێچەوانەوە ڕەوتی کات بەرەو ئێستاو داهاتوو دەڕوات. واتە هەرسێ جۆری کات (ڕابردوو ، ئێستا، داهاتوو) لەدوو توێی گێڕانەوەی ڕووداوەکاندا بوونی هەیە و بەرچاو دەکەوێ، بەڵام ئەوەی هەیە((لەنێوان هەرسێ ئاڕاستەکەشدا پەیوەندییەکی پتەو بوونی هەیە)) (16، 2017، 56) و بەپێی پێویستی ڕەوتی ڕووداوەکانیش جۆری کاتەکە دەستنیشان دەکرێ و دەردەکەوێ.

واتە درامانووس لەهەندێ شوێندا کاتی گێڕانەوەی ڕووداوەکان بەشێوەیەکی زنجیرەیی بەدوای یەکدا ناگێڕێتەوە، بەڵکو ئەو کاتەی لەهەندێ شوێنی دەقە شانۆییەکەدا و بەپێی پێویستی ڕەوتی ڕووداوەکان تێکشکاندووە و گێڕانەوەی هەندێ ڕووداوی پاش و پێش پێکردووە. بەشێوەیەکی گشتی دەکرێ بڵێین لەدووتوێی کاتی گێڕانەوەی دەقە شانۆییەکەدا (2) جۆرە کاتی جیاوازمان بەرچاودەکەوێ، کە بریتیین لە : (تێکشکانی کاتی گێڕانەوە) و (کرۆنۆلۆجیای کاتی گێڕانەوە).

هەربۆیە لەسەروبەندی گێڕانەوەی ڕووداوەکاندا و هەڵدانەوەی لاپەڕەکانی مێژووی سیاسی ئەو شارەدا،(سەدام) ئەو ڕووداو و بەسەرهاتە ناخۆشانەی ڕابردوو دەداتەوە بەگوێی هەڵەبجە ییەکاندا بەتایبەتی لەو کاتەوەی،کە حیزبی بەعس، تاڕادەیەك دەسەڵات وەردەگرن بەتایبەتی لەدوای کودەتاکەی شوباتی 1963 دا، کە بەتێڕوانینی ئەو چۆن شکست لەدوای شکست بەسەریاندا هاتووە، بەڵام پەند و عیبرەتیان لێ وەرنەگرتووە، هەروەکو دەڵێت: ((...خەڵکی ئەو شارە هیچ و پووچە دەرس لەهیچ شتێك وەرناگرن، بۆیە ئەبێ هەموویان لەناو ببرێن، شارەکەش لەگەڵ زەویدا تەخت بکرێت، ئەوانە لەساڵی 1963، کە هەندێ دەسەڵاتمان لە دەستدابوو دەرسمان دادان هیچ دەرچوو، لەساڵی 1974 یش بەناپاڵم و شەستیر لێماندان هەرهیچ دەرچوو، بەهەرفێڵێکی سیاسیش بوو سەری شۆڕشی ئەیلولمان پان کردەوە، کەچی دوای ساڵێك هەرئەو هەڵەبجەییانە دەستیان دایەوە چەك و دژمان وەستان، چەندین کەسمان بەناوی ڕێکخستنەوە لێگرتن و کوشتن هەروازیان نەهێنا، لە ساڵی 1987 گورزی خۆمان لێوەشاندن هەردەرسیان وەرنەگرت)) (6، 2014، 28)

لێرەدا ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت، کە ئەو ڕووداوانەی لە ڕابردوودا ڕوویانداوە و سەرچاوەیان گرتووە بوونەتە مایەی بنیاتی ڕووداوەکانی ئێستا و داهاتووی دەقە شانۆییەکە. ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت، کە ((ڕابردوو کاتێك

نییە، کە تەواو بوو‌بێت و لەبیرکرابێت، بەڵکو ئەو کاتە لەئێستای بیرکردنەوەدا، کە کردارێکی بێ ئاگایانەیە بەردەوامی بەبوونی خۆی دەدات)) (12، 1998، 67) کەواتە ((نابێت ڕابردوو پشت گوێ بخەین، چونکە خاوەنی سامانێکی دەوڵەمەندە لەبناغەی زانست و مێژوو و شکۆی مرۆییدا)) (29، 2017، 57) و بەهیچ شێوەیەکیش کاتی ڕابردوو ((لای مرۆڤ نامرێت، چونکە بوونی هەبووە و تیایدا ژیاوە و ڕەفتاری کردووە ،هەڵسووکەوتی ئەرێنی و نەرێنی هەبووە)) (16، 2017، 56)

مخابن، بەتێپەڕبوونی کات و بەبینینی هەموو ئەو دیمەن و گرتە ڤیدیۆیی و تەلەفزیۆنیانە، کە خۆشحاڵی خەڵکی هەڵەبجەی تێدا دەخرێتە ڕوو، دەبینین چرکە بە چرکە باری دەروونی (سەدام) تێکتر دەچێ و بیرکردنەوە و نیەتی زۆر خراپ لەلای (سەدام) دروست دەبێت، کە چۆن بتوانێ ڕق و کینەی چەندین ساڵەی بەسەر هەڵەبجە و هەڵەبجەییەکاندا بڕێژێت.

٠٢ کاتی کیمیایی بارانکردنی هەڵەبجە (ئێستا)

لەم قۆناغەدا ((بایەخدان بە کاتی ئێستا گرنگی خۆی پاراستووە و بگرە لە دوو بەشەکەی دیکەی کات زیاتر بایەخی پێدراوە و لەوانەشە ئەم بایەخ پێدانە بگەڕێتەوە بۆ کارتێکردنی هونەری سینەمایی، کە تەنها یەک کات دەزانێت ئەویش کاتی ئێستایە))(290 ,2001, 4)

ئیدی دوای ئەو هەموو ڕابردووە دژوارەی ڕووبەڕووی سەدامی دیکتاتۆر و ڕژێمەکەی بووەوە، بیرکردنەوەی سەدام و ڕژێمەکەی بەرەو ئاقارێکی خراپ برد. هەربۆیە هەموو ئەم تێڕوانینانەش بەزەقی لەو دیدارە ڕۆژنامەوانییەیدا بەرچاودەکەوێ و هەستی پێدەکرێت، هەروەکو دەڵێت:-

((ڕۆژنامەنووس : ئەی چ بەرنامەیەکتان هەیە بۆ کوردەکان ؟

سەدام : ئەو خائینانە هەموو کلکی ئێرانن، ئێمەش بەرنامەی خۆمان داڕشتووە، کە ئەو کلکە لە بن دەبڕین، چونکە قبوڵ ناکەین بستێ لەخاکی عێراقی عەرەبی بەجێ پێی ئەوانە گڵاو بێ، تەنانەت ئەوەشمان لەکۆمکاری عەرەبی بڕیوەتەوە و هەموویان پشتگیریمان دەکەن و زۆریان پێ باشە)) (6، 2014، 20)

لەدوای ئەو دیدارە ڕۆژنامەوانییەوە و گرتنی شاری هەڵەبجە لەلایەن هێزی پێشمەرگەوە، دەبینین سات لە دوای سات بارودۆخی هەڵەبجە دەکەوێتە ژێر مەترسی نیەتی پیس و چەپەڵانەی (سەدام) و ڕژێمەکەیەوە، کە مەبەستیەتی بۆیەکجارەکی سیمای شارستانیەت و ڕەوتی ژیانی تێدا ڕابگرێت و بیکوژێنێتەوە، کە ئەویش جینۆسایدکردنی خەڵکەکەیەتی ، هەروەکو گێڕەرەوە لەسەرزاری (سەدام) بۆمان دەگێڕێتەوە، کە چۆن ڕوودەکاتە (عەلی حەسەن مەجید) ی ئامۆزای ، ناسراو بە (عەلی کیمیایی) فەرمانی کیمیابارانکردنی شارەکە و دانیشتوانەکەی بۆ دەردەکات.

((سەدام : نا نا هەربۆئەوە باشن قەڵاچۆیان بکەین، یاڵلا هەڵسە بڕۆ بەدەم کاری خۆتەوە، ئەگەر ئەو بڕیارەی داومە وەك خۆی جێ بەجێی نەکەی، ئەوا ئیتر خۆم دەزانم چیت بەسەردێنم ...

عەلی : گەورەم فەرمانت بەجێ یە، منیش بە ئەندازەی جەنابت داخ لە دڵم، بەڵام ئەوەندە ئاگاداربە ، ئەگەر ئەفسەرێ سەرپێچی لە کارەکەمدا کرد، ئەوا فەرمان دەدەم لە دواوە مێشکی بتەقێنن .

سەدام : وابکە ، گرنگ ئەوەیە ، ئەوەی من دەمەوێ بیکەی)) (6، 2014، 28)

مخابن، ئیدی لەگەڵ دەرکردنی ئەو فەرمانە شوومەی (سەدام) بۆ (عەلی کیمیایی)،کە گوایە هێزی پێشمەرگە لەو شارەدایە و شاردەستی بەسەردا گیراوە، دەبێتە بیانوویەك بۆ (سەدام) و داردەستەکەی، کە بەهەر شێوەیەك بووبێت دەبێ ئەو شارە لە هێزی پێشمەرگە پاك بکرێتەوە. بۆیە ئەو بیانووە دەبێتەهۆی ئەوەی دەرووی شەڕلەلایەن (سەدام) و سوپاکەیەوە بەڕووی هەڵەبجەییەکاندا بکرێتەوە و ڕەوتی کاتیش لە ڕابردووەوە بۆ کاتی ئێستا بەشێوەیەکی ئاسۆیی دەڕوات و شاری هەڵەبجەش ڕووەو تارماییەکی چاوەڕواننەکراو دەڕوات ،کە خۆی لەکیمیابارانکردندا دەبینێتەوە و مەرگەساتێکی گەورەی تێدا دەقەومێت و ژمارەیەکی ئێجگار زۆریش شەهید و بریندار دەبن و خەڵکێکی زۆریش ئاوارە دەبن ((.. ئەمڕۆ 1988/3/16 لەشەڕێکی خوێناویدا هێزەکانمان بەفەرمانی سەرکردەی مەزن و هێژا (سەدام حسێن) خوا بیپارێزێت، توانیمان لەهەڵەبجەدا شکست بە یاخیبووە خۆفرۆشەکان بێنین و زیانێکی گەورە بەسەروماڵیان بگەیەنین، هەروەها هێزەکانمان توانیان سنورەکانمان لەو گێرە شێوێنانە پاك بکەنەوە)) (6، 2014، 22). مخابن،لەدواجاردا بەرگی ماتەم دەدرێت بەسەرئەو شارەدا و شێوازی سەرەتایی ژیانی مرۆڤی کورد لەبەرچاو هەموو گەلانی جیهاندا ئەتك دەکرێت و ئەوەش دەبێتە هۆی ئەوەی ((پرنسیپی خۆویستی مرۆڤ تیژبکاتەوە و بیخاتە پەیوەندییەکی دیلێکتیکیەوە لەتەك شوێنەواری دوژمنی ژیاریدا)) (8، 2006، 47) واتە بوونی مرۆڤ و مرۆڤایەتی هیچ بەهایەکی ئەوتۆی نامێنێت.

هەموو ئەمانەش وا لە مرۆڤ دەکات، کە ڕقی لەخۆی و لە ژیان و شارستانیەتیش بێتەوە، چونکە لەماوەی چەند چرکە ساتێکی کەمدا ژیانی هەزاران کەس و مێژووی شارستانیەتی شارێکی دێرین بەناحەق لەناو دەبرێن و مۆمی تەمەنی ئەوهەزاران کەسە دوورلەویستی خۆیان و دوورلەهەموو پرنسیپێکی ئایینی و ژیاری دەکوژێنرێتەوە.

کەچی لە بەرانبەریشدا ئەندامانی هێزێکی درندەی وەکو ئەنجوومەنی سەرکردایەتی شۆڕشی بەعسی فاشی و لە سەرجەم کەناڵەکانی ڕاگەیاندنیانەوە بە ئەوپەڕی دڵڕەقیی و سۆزێکی مرۆڤایەتییەوە دەیکەن بە بەزم و گۆرانی وتن و خۆشی دەربڕین ((هەموو : بەلەنجەگیان بەلەنجە هاوارلەو لار و لەنجە، بەتەن کیمیاویمان نارد بۆ شارەکەی هەڵەبجە.

عەلی : ئەی خوێڕی و خۆفرۆشان ئاواتان بەسەردێنین)) (6، 2014، 39)

سەرباری هەموو ئەوانەش هەموو وڵاتانی جیهان و بە ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکانیشەوە لێی بێدەنگن و کەسێك بۆ ئەو کارەساتە جەرگبڕە بێ وێنەیە ورتەی لێوەنایەت.کە هەرچەندە لەو شارەدا ((زەبری هێزێکی غەریبی دەرەکی بەسەر ئەو خەڵکانەوە زیت بۆتەوە و ترسیان بەرەو ژێر بۆ دەپەخشێنێ)) (8، 2006، 55) هەربۆیە ((ئەو هێزی غەریبی دەرەکییە لای ئەوان هەرغەریب دەمێنێتەوە)) (8، 2006، 55) و هەر ڕۆژێك بێت لەوێ نامێنێت و دەردەکرێت و هێزی گەل لەبەرانبەریدا ڕادەپەڕێت.

بەهەرحاڵ، وەك لە دووتوێی ڕووداوەکانەوە بینیمان ڕەوتی کات لەڕابردووەوە بەرەو ئێستایەکی تراجیدی هات و بە سوود و بەرژەوەندی پیاوانی ڕژێمی بەعس کۆتایی هات و بە زەرەرو زیانی هەڵەبجەییەکانیش تەواو بوو. بۆیە لەئێستادا ساتەوەختێکی واناخۆش ڕووبەڕووی هەڵەبجەییەکان بۆتەوە،کە هەستێك بوونی نەبێت و ژیان بۆ ئەوان هیچ بێت.

ئیدی دوای ئەو ڕووداوە سامناك وماڵوێرانەکەرەیە، ڕەوتی کات بەرەو ئاییندە دەڕوات و تێیدا سەرانی ئەو ڕژێمە داگیرکەرە بەئەنجامدانی ئەو کارە جینۆسایدیە هەست بەخۆشی دەکەن ودەیکەن بە هەلهەلە و خۆشی دەربڕین و ڕەوتی کات و ئەنجامی ڕووداوەکان بۆ ئەوان سەرکەوتنە، سەرکەوتنەکەش دوو لایەنەیە ، لەلایەکەوە سەرکەوتنە بەسەر سوپای ئێراندا و لەلایەکی دیکەشەوەسەرکەوتنە بەسەرنەیارانی ناوخۆدا، هەربۆیە هەموو ئەمانەش بەئاشکرا لەسەرجەم کەناڵ و بڵاوکراوەکانی ئەو سەردەمەی ڕژێمدا بەشانازییەوە باسی ئەو سەرکەوتنانە دەکەن.

((بێژەر: ..دوای ئەوەی هەڵەبجەییە خۆفرۆشەکان لەگەڵا ئێرانی شەڕخوازدا دەستیان تێکەڵا کرد و ئاژاوەیەکی گەورەیان نایەوە، هێزەکانمان بەهاوکاری فڕۆکە جەنگییەکانمان ناچاربوون دەرسێکی ئەو لادەرانە دابدەن، دەرسێکی وەها بێت، کە ببێ بەعیبرەت بۆ هەموو ئەوانەی، کە دەیانەوێ خیانەت لە عێراقی مەزن و حیزبی بەعسی پێشکەوتن خوازمان بکەن ..)) (6، 2006، 34) ئەمە جگەلەوەی لەسەرئاستی سەرانی باڵای ئەو ڕژێمە داگیرکەرە سەرقاڵی خۆشی دەربڕینن بەشێوازی جۆراوجۆر، بۆنموونە ئەوەتا تاوانبار(عەلی کیمیاوی) بەم شێوەیە خۆشی خۆی دەردەبڕێت:-

((عەلی : بەلەنجەگیان بەلەنجە ، هاوارلەلارو لەنجە

. . . . . . مەرگمان گەیاند بەشارەکەی هەڵەبجە

سەدام : بەس ... بەس ... (بەدەم قاقای پێکەنینەوە دەست دەکات بەسوڕدان))) (6، 2014، 39)

٠٣ کاتی دوای کیمیایی بارانکردنی هەڵەبجە (داهاتوو)

هەرلە دوو توێی خستنەڕووی ڕۆڵ و ڕەگەزی کات لەو دەقە شانۆییەدا، درامانووس لەڕێی (عودەی) کوڕی (سەدام) هوە ئاماژە بەکاتێکی ئاییندەی دوورتر لەڕووداوی هەڵەبجە دەکات، کە ئەویش ئەوەیە، ئەو ڕژێمە داگیرکەرە بەنیازە لە دوای جەنگی هەشت ساڵەی نێوان عێراق – ئێران پەلاماری دەوڵەتی (کوەیت) ی دراوسێی بدات و بە بیانووی جۆراوجۆرەوە بیخاتە سەر دەوڵەتی عێراق و لەلایەکی تریشەوە جارێکی تر بەناوی (عروبە) وە هەریەکە لە ناوچەکانی (ئەهواز) و (عەبادان)، کە سەربەوڵاتی (ئێران) ە بخاتە ژێر چنگی خۆیەوە و لەولاشەوە پەلاماری دەوڵەتی ئیسرائیل بدات، کە لە فەلەستین دان و بیگێڕێتەوە بۆ عەرەبەکان و بیکات بەدەوڵەتێکی عەرەبی و خۆی بەشۆڕەسواری هەموو عەرەب بزانێت..

((عەلی حەسەن مەجید بەتەلەفۆن پەیوەندی دەکات بە (عودەی) کوڕی (سەدام) هوە :... بەڕێزم کاك عودەی .. خواپایەدارت بکات و خوابتان پارێزێت – جەنابی باوکت بڕیاری داوە دوای سەرکەوتنمان بەسەرئێراندا (کوەیت) بگرین و بیهێنینەوە باوەشی عێراقی مەزن... ئێوە لەوبارەیەوە چی دەفەرموون ؟

عودەی : دیارە هێشتا تۆ ماوتە لەبەرنامەی درێژخایەنی باوکم تێ بگەیت، (کوەیت) هیچ نییە بەچوارئەفسەری تڕکەن دەیگرین، دوای ئەوە براعەرەبەکانمان لە ئەهوازو عەبادان ئازاد دەکەین، پاش ئەوەش سەرکوت کردنی جوولەکە دێتە ڕێمان و دامەزراندنەوەی دەوڵەتی فەلەستین بۆ برا عەرەبەکانمان و هەروەها بە عەرەبکردنی ئەو خاکەی، کە

مێـژوو بەهەڵـە نـاوی نـاوە کوردسـتان ... بەرنامەکـە دریژخایەنە)) (6، 2014، 26)

وەك دەبينين،درامـانووس هونەرمەندانـە توانيويـەتی سـوود لەڕەگەزی کات وەربگرێت و بەپێی ڕەوتی ڕووداوەکان بـەکاری بهێنێت و بەپێی پێویست ، کاتەکان دابەش بکات و هەر کاتێك لەشوێنی گونجاوی خۆیدا دابنێت. واتە توانیویەتی جۆرێك لە گەمە بە جۆری کاتەکان بکات و پاش و پێشیان بکات.

ئەنجام

لەکۆتایی توێژینەوەکەدا، گەیشتینە ئەم ئەنجامانەی لای خوارەوە :-

•درامانووس لە دوو توێی ڕەوتی ڕووداوی پڕتراجیدیای کیمیابارانکردنی هەڵەبجەدا، ئاماژەی بە(3) جۆرە کاتی جیاواز کردووە، کە بریتیین لە:-

کاتی پێش ڕوودانی کیمیابارانکردنی هەڵەبجە،کە بەهۆیەوە دەمانگێڕێتەوە بۆ سەرەتاکانی ساڵانی شەستەکانی سەدەی ڕابردوو، کە تێیدا حزبی بەعسی فاشیست دەسەڵاتی وەرگرت (ڕابردوو).هەروەها کاتی کیمیابارانکردنی هەڵەبجە لەساڵی 1988 دا (ئێستا) لەگەڵا کاتی دوای کیمیابارانکردنی هەڵەبجە، تا ساڵی 1991 (داهاتوو) .

•بەپێی ڕەوتی ڕووداوەکان، هەندێکجار درامانووس شێوازی هاوکاتی و تێکشکانی کاتی گێڕانەوەی کردۆتە بناغەی بیناسازی ڕەگەزی کات لە دەقە شانۆییەکەدا. واتە هەندێکجار سیستەم و ڕەوتی کات لەشێوە ئاسۆییەکەی (ڕابردوو ، ئێستا ، داهاتوو) لای داوە و پاش و پێش بەو هێڵە ئاسۆییەی کات کراوە.

•کاتی حیکایەت و کاتی گێڕانەوە دوو کاتی جیاوازن، کاتی حیکایەتی ڕووداوە بنچینەییەکە، کە کیمیابارانکردنی هەڵەبجەیە دەگەڕێتەوە بۆ ڕۆژی 1988/3/16 ،کە سامناکترین و خوێناویترین ساتە وەختە لەمێژووی گەلی کورد بەگشتی و خەڵکی هەڵەبجە بەشێوەیەکی تایبەتی ، بەڵام کاتی گێڕانەوە و نووسینی دەقە شانۆییەکە دەگەڕێتەوە بۆ ساڵی 2014 .

سەرچاوەکان

١. ئاریانا ئیبراهیم(د)،شێوازە ئەدەبییەکانی ڕۆژنامەی خەبات 200 – 2006 ،چاپخانەی ڕۆشنبیری، هەولێر،2011 .

٢.بوشراکەسنەزانی،پلۆت لەچیرۆکی کوردیدا 1995 – 2005،چاپخانەی لەریا،سلێمانی، 2012

٣. پەروین عەبدوڵڵا،ڕەگەزەکانی دراما لەشیعری لیریکی کوردیدا، چاپخانەی سەردەم ، سلێمانی ، 2008 .

٤. پەرێز سابیر، بینای هونەری چیرۆکی کوردی ، چاپخانەی سەردەم ، سلێمانی ، ٢٠٠١ .

٥. جەلال ئەنوەر سەعید،تەکنیکی گێڕانەوە لەڕۆمانی (ئێوارەی پەروانە) ی بەختیار عەلی دا، چاپخانەی کەمال، سلێمانی ، 2009 .

٦. حەکیم مەلا ساڵح،هەڵەبجە لە ئامێزی مێژوودا، ب4،چاپخانەی ڕۆژهەڵات ، هەولێر ، 2014

٧. سەنگەر قادر شێخ محەمەد،بنیاتی گێڕانەوە لەداستانی (مەم وزین) ی ئەحمەدی خانی و ڕۆمانی (شاری مۆسیقا ڕە سپییەکان) ی بەختیار عەلی دا ، چاپخانەی خانی ، دهۆك ، 2009 .

٨. کاوە جەلال، لەتەك فینۆمێنە ئەدەبییەکاندا، لەبلاوکراوەکانی مەکتەبی بیروهوشیاری(ی.ن.ك)، 2006

٩. کەمال میراودەلی(د)، فەلسەفەی جوانی وهونەر، چ2،چاپخانەی قانع، سلێمانی ، 2005 .

١٠. کەیفی ئەحمەد عبدالقادر، ڕیالیزم لەشانۆی کوردیدا،چاپخانەی ڕۆشنبیری، هەولێر، 2013 .

١١. نەجم خالید نەجمەدین ئەڵوەنی، بینای کات لەسێ نموونەی ڕۆمانی کوردیدا، چاپخانەی سەردەم/ سلێمانی ، 2004 .

١٢. نەوشیروان مستەفا ئەمین،پەنجەکان یەکتری دەشکێنن،چ3، چاپخانە نییە ، سلێمانی ،1998.

کتێبە عەرەبییەکان :

١٣. جابر عصفور، زمن الروایة، ط1، دارالمدی، دمشق – سوریا، 1990 .

١٤. ماری الیاس(د) و حنان قصاب(د) ، المعجم المسرحي، ط2، مکتبة لبنان،بیروت، 2006 .

١٥. موریس ابوناصر(د)،الالسنیه والنقد الادبي فی النظریة والممارسة، مطبعة دارالنهار، بیروت،1979.

١٦. شادان ئەورەحمان، ژن و ڕابردوو هەولێك بۆ کۆیلەکردنی ژن، ط0 تەوار، ژ(60) ، 2017 .

١٧. یاسین ڕەشید حەسەن ، ناوەرۆك و تەکنیکی درامای کوردی 1991 – 2002 ،نامەی ماستەر،کۆ. زمان ، ز. سلێمانی ، 2004 .

١٨. شجاع مسلم العاني ،البناء الفني فی الروایة العربیة فی العراق ، رسالة دکتوراه ،کلیة الاداب ،جامعه بغداد،1987